

S. ՀՈՎՆԱՆ ԱԲԵՂԱ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

«ԲԱՆԱԼԻ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ» ԳՐՔԻ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Եւ ուղիղ եւ աստուածաւանդ կրօնիցն մերոց լուսաւորութեամբ նախատել զմեզ յանդգնին պղծալիցն իւրեանց շրթմամբք, կռապաշտս անուանելով տէրունական աղագաւ նշանապաշտութեամբ...»

Ս. Հովհան Օձնեցի,
«Ընդդէմ պաւլիականց»

«Բանալի ճշմարտութեան»-ի համառոտ բովանդակությունը.

Ամենայն հավանականությամբ «Բանալի ճշմարտութեանը» պետք է գրված կամ էկլեկտիկ բանաբաղության (կոմպիլյացիայի) ենթարկված լինի ոչ ուշ քան 1782 թ., որով էլ թվագրված է նաև ձեռագիրը: Պետք է նշել, որ ձեռագրի առաջին էջի վրա արախվլեցի աղանդավորները միտումնավոր 1782 թ. ջնջել և գրել են 1832 թ., որը նկատել են նաև հետագա հրատարակողները և շտկել այն¹: Սրանք հավանաբար չեն հասցրել ջնջել և շտկել նախաբանի Հայոց Մեծ թվականով թվագրությունը (ՌՄԼ՝ 1230+552=1782 թ.) և «Յիշատակարան»-ում պահպանված 1782 Փրկչական թվականը: Մաշտոցյան մատենադարանում և Վենետիկի Մխիթարյանների մոտ պահպանվող ձեռագրերում սույն թղթոնի ամբողջական վերնագիրը հնչում է այսպես. «Գիրք², որ կոչի Բանալի ճշմարտութեան, Գրեցաւ ի Թուականիս Փրկչին 1782, իսկ հայոց ՌՄԼ, Եւ ի գաւառն Տարոնոյ»³: Հարկ է նշել, որ Մաշտոցյան Մատենադարանում և Մխիթարյանների մոտ պահվող ձեռագրերի միջև տարբերությունները չնչին են, և Ֆ. Կոնիբերի հրատարակած բնագիրը ցայժմ լավագույնն է՝ չնայած իր բոլոր թերություններին:

«Բանալի ճշմարտութեանը» բաղկացած է հետևյալ մուտքից կամ նախաբանից. «Բան առ սիրելի ընթերցողսդ», 26 գլխից, որոնցից համարակալված են մինչև ԻԲ (22)

¹ Մաշտոցյան Մատենադարան, ձեռ. 6710, էջ 2ա, տե՛ս նաև The key of Truth, a manual of the Paulician church of Armenia, **Fred. C. Conybeare**, Oxford, 1898, The Armenian text, «Բանալի ճշմարտութեան», էջ 1-ի ծանոթագրությունը, որտեղ Կոնիբերը, չզիտես ինչու, շտկված թվականը ներկայացնում է **1882** ձևով, որը հավանաբար տպագրական վրիպակ է:

² Գիրք բառն, օրինակ, բնագրում գրված է **ԳԻՐԳ** ձևով. ընդհանրապես բնագրում այսպիսի տառասխալներ և գրաբարի անիմացության բացահայտ դեպքերի շատ հաճախ ենք հանդիպում, որոնց մի մասը փորձել են շտկել հրատարակիչները: Կոնիբերի հրատարակած բնագրում ևս սպրդել են բազմաթիվ անճշտություններ և վրիպակներ, որոնց մենք չենք անդրադառնում:

³ «Բանալի ճշմարտութեան», էջ 1:

գլուխը և «Յիշատակարանից»: 24 և 25-րդ գլուխներում ամփոփված է չերեցի հեղինակած «կատեխիզիսը», որոնք համապատասխանաբար նա անվանում է. «Յաղագս քրիստոնեական վարդապետութեան» և «Յաղագս միոյ դատաստանի եւ ոչ երկու»: Որոշ գլուխներ ունեն վերնագիր (օրինակ երկրորդինը՝ «Վասն Սուրբ Մկրտութեան», յոթերորդինը՝ «Յաղագս հակառակի Հօր Աստուծոյ» և այլն), մյուսների վերնագրերը կամ բացակայում են, կամ էլ ջնջված են: Գլուխների մի մասը ձեռագրերում պահպանվել է ամբողջական կամ գոնե քիչ եղծված, իսկ մնացած մասերը չափազանց թերի են, և սրանցից պոկված ու ոչնչացված են բազմաթիվ թերթեր⁴:

Մեր կարծիքով, ոչնչացված թերթերը պարունակում էին Հայոց Եկեղեցու հասցեին Հովհաննես չերեցի հարձակումներն ու բարբառանքները: Արախվիլեցի աղանդավորները, իմանալով վերահաս ձեռքազրկության մասին, ոչնչացրել էին հատկապես այդ էջերը: Մեր եզրակացության համար հիմք է ծառայում գյուղի ներկա բնակչության շրջանում պահպանված բանավոր ավանդույթը, որը մենք գրի ենք առել մասնավոր գրույցի ժամանակ: Ըստ այդ ավանդության՝ տիրացու Գևորգի ազգականները վկայել են, որ նրա մոտ պահվող «ճշմարտության թղթում» (*ձեռագրումը իրենցն է- Հովնան արեղա*) խոսվում էր Հայ Եկեղեցու և հոգևորականության կողմից Քրիստոսի ճշմարիտ հավատից շեղման, ավելորդ ու ոչ անհրաժեշտ ծեսերի կատարման և այլ բաների մասին: Ուրեմն պարզ է, որ սույն տիրացուն պետք է փորձեր մեղմել իր հանցանքը՝ վերացնելով Մայր Եկեղեցու հասցեին լուսանքներ պարունակող էջերը: Մրա վառ ապացույցն է այն, որ ձեռագրի բուն տեքստում կամ լուսանքներում երբ թվարկվում են. «Լատինք և յոյնք և հայք»⁵, վերջին բառը մեծ մասամբ ջնջված է կամ անընթեռնելի: Ցավոք գիտական շրջանառության մեջ եղած ձեռագրերի նախնական տեքստը չի պահպանվել և, ինչպես վերը նշեցինք, թերի է: Ամենայն հավանականությամբ 1780-1790-ական թթ. Ղուկաս Կարնեցի հայրապետին ծանոթ է եղել ամբողջական բովանդակությունը, որը չափազանց վրդովեցրել ու զայրացրել է նրան, քանզի դրանում ուղղակի պարսավագիր է արտահայտված Մայր Եկեղեցու հանդեպ:

«Բանալու» համառոտ առաջաբանում արդեն ցայտուն արտահայտված է հեղինակի կեղծ բարեպաշտությունն ու փարիսեցիական կեցվածքը, որը համեմված է ինքնասիրահար ճոռոմ դարձվածքներով: Հոգեորսներին հատուկ կեղծավոր տոնով սա ևս հավատացյալներին ցանկանում է իբր մատուցել «մոռացված ճշմարտությունը»՝ նրանց համար հասկանալի ձևով. «Թեպետ բազմութիւնք ըսբադանացս (*պետք լինի ըզբադանացս-Հովնան արեղա*) և փորձութիւն ալեկոծմանց աշխարհի և յոգնադիմի պարաւանդութիւնք յոյժ առ զանազան մրրկութիւնս անցաւոր կենցաղոյս կարի վերակացեալք ի վերա մեր ո՛չ ներէին մեզ բուռն արկանել զայսմանէ հարկաւոր գործոյ, սակայն ստիպումն ճշմարտութեան տեսոն մերոյ Յիսուսի Որդւոյն Հօրն երկնաւորի, և թախանձումն հոգւոյն սրբոյ (*ընդգծումը մերն է- Հովնան արեղա*), նաևս ըստ աղաչանաց հաւատացելոց, և մանաւանդ վասն ծայրագոյն հարկաւորութեան՝ զամենայն գալիք անցաւոր կենցաղոյս յետս արկի և ո՛չ խնայեցի տալ ձեզ նորածնեալ մանկանցդ (*նկատի ունի իր և իր համախոհների կողմից վերամկրտված աղանդավորներին- Հովնան արեղա*) սրբոյ Ընդհանրականի և Առաքելականի Եկեղեցւոյն տեսոն մերոյ

⁴ Պահպանված ձեռագրերում բացակայում են ԺԱ, ԺԲ և ԺԳ գլուխները:

⁵ Նույն տեղում, էջ 4-5 և այլն:

Յիսուսի Քրիստոսի զկաթն սուրբ, որով զարդասջիք ի հաւատս»⁶:

Միւսման չափազանց պարզ է, քանզի հետագայում սա պետք է խոսի ինչ-ինչ ուժերի կողմից հրահանգված իր «առաքելության» մասին. «Վասն որոյ ձեռնամուխ արար զմեզ Հոգի Հօրն երկնաւորի (*ընդգծումը մերն է- Հովնան արեղա*) առ ի գրել զայս ճանապարհ և ճշմարտութիւն և կեանք»⁷: Այս մտտեցումը չափազանց նման է Ժամանակակից աղանդների «հոգեփրկիչ» քարոզիչների գործելակերպին, որն իր մեջ ներառում է սնտիապաշտության, աստղագուշակության (աղթարմայության), հիվանդոտ երևակայության և սնապարծության էլլեկտիկ մի խառնուրդ: Հատկանշական է նաև, որ սրանք անընդհատ բարբաջում են ի վերուստ տրված ինչ-որ շնորհների և իրենց բացառիկ «առաքելության» մասին:

Հաջորդիվ չերեցը փորձում է հիմնավորել ճշմարտության փնտրտութի իր ցանկությունը. «Ձոր ի վաղուց հետէ փակեալ էր ճշմարտութիւն հոգի խաբէութեան...»⁸: Դուրս է գալիս, որ եկել է մի «նոր փրկիչ», Տիրոջ խոսքի «խսկական մեկնիչ», որը հավատացյալների հոգու փրկության և լուսավորության մտահոգությամբ «համառօտաբար և ոչ ճոխաբար» ձգտել է ներկայացնել «գոյուզաքեայ (*ճշմարիտ ' թուրքերեն-Հովնան արեղա*) բանս»⁹: Սրան հետևում է չափածո ուղերձ-մաղթանք ընթերցողին՝ նրա հոգու փրկության «դեղատոմսով» հանդերձ.

*Չայս համառոտ բանս քննեցէք,
Խորին մտօք որոնեցէք,
Եթէ հաճոյ լիցի ձեզ բանն,
Յայնժամ զարդիջիք ընդ որոտմանն*¹⁰:

Նախաբանում արդեն հստակ նկատվում է «Բանալու» բովանդակության հիմնական մտայնությունը, որը կարմիր թելի նման անցնում է թղթոնի ողջ տեքստով մեկ: Դա մկրտության խորհրդի սեփական «մեկնությունն» է, որից էլ բխում են չերեցի բոլոր «ոստնումները»՝ Ուղղափառ կանոնիկ Եկեղեցիների և ի մասնավորի՝ Մայր Եկեղեցու դեմ: Ահա թե ինչի մասին է ուզում գրել ինքը. «Յաղագս սուրբ մկրտութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ վասն հաւատացելոց և ապաշխարողաց աւանդեցաւ և ո՛չ երեխայից, անապաշխարողաց և թերահաւատից և ո՛չ անմաքից...»¹¹:

Առաջին գլուխը չնայած չի վերնագրված, բայց Մատթեոսի Ավետարանից բերված բնաբանի խոսքերից երևում է, որ այն նվիրված է ապաշխարության խորհրդին: Չերեցն այստեղ փորձում է յուրովի մեկնաբանել Ս. Հովհաննես Մկրտչի հնչեցրած ապաշխարության կոչը: Գլխի շարադրանքն սկսվում է հեղինակին հատուկ մեծամիտ ձևակերպումով. «Արդ բանք Սրբոյ Աւետարանին ոչ են ծածկեալ առ մեզ, այլ վասն այնորիկ ճշմարիտ հաւաքաբանութեամբ յայտնեաց Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի

⁶ Նույն տեղում, էջ 1-2:

⁷ Նույն տեղում, էջ 2:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Նույն տեղում:

Քրիստոսի Որդույ Իրում սիրելոյ»¹²: Այնուհետև Մարկոսի Ավետարանից մեջ է բերում Հիսուսի խոսքերն՝ ուղղված սեղանի շուրջ նստած Տասնմեկին. «Գնացե՛ք, ամբողջ աշխարհով մեկ և քարոզեցե՛ք Ավետարանը բոլոր մարդկանց: Ով հավատա և մկրտվի, պիտի փրկվի, և ով չհավատա, պիտի դատապարտվի» (Մարկոս ԺԶ 15-16): Այս անուսում չերեցն իր հերթական աճապարարությունն է կատարում՝ հայտարարելով. «Վասն որոյ և Տէրն մեր նախ գիաւատ խնդրէր և ապայ զբժշկութիւնս շնորհէր և յետ այնորիկ զմկրտութիւն սուրբ պարգևէր հաւատացելոց և **ո՛չ անհաւատ երէխայից (ընդգծումը մերն է- Հովնան արեղա)**»¹³:

Վերը մեջբերված Յիսուսի խոսքում **ո՛չ անհաւատ երէխայից** արտահայտությունը բնականաբար բացակայում է և չէր էլ կարող լինել: Բոլոր ժամանակների, տեսակների և գույների աղանդավորներին հատուկ խոսելի գործելակերպ է սա, քանզի սեփական բարբաջանքն ու սուտ մտավարժանքը մատուցելու համար անհրաժեշտ էր խեղաթուրել և ցանկալին ներկայացնել իրական: Տիրոջ խոսքն իրեն ցանկալի ձևով մատուցելով՝ սա մեծամտաբար հայտարարում է, թե իրերի դրությունը այսպիսին էր և Յիսուսի հիմնած Սուրբ Եկեղեցին հենվում էր Հովհաննես Մկրտչի ավանդներին. «... մինչև ցարձակումն սատանայի»¹⁴: Թե չերեցն ում և ինչ նկատի ունի արձակված սատանայի անվան տակ, հասկանալի է դառնում հետագա տողերից: Սուրբ Հոգով «լուսավորված և արտոնված»՝ չերեցն իր ընթերցողներին մատուցում է ճշմարտության «բռնադատման» պատճառներն ու մեղավորներին: Վերջիններս իբր չընկալելով Տիրոջ և սուրբ առաքյալների խոսքը՝ ճշմարիտ ուղուց շեղեցին Ընդհանրական Եկեղեցին և հավատացյալներին. «Ա՛րդ, յորժամ արձակեցաւ սատանայ ի կապից իւրոց, յայնժամ սկսաւ բառնալ զճշմարտութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և սրբազան առաքելոցն և էմոյծ զխաբեական հաւաքաբանութիւն իւր ի մէջ վարդապետաց, զորս կարողութեամբ Հօրն երկնաւորին զփակեալ դուռն ճշմարտութեան բացցուք Բանալեօքն ճշմարտութեան»¹⁵:

Արդ եկել է ինքը և պատրաստ է դների կապանքներից ազատել Եկեղեցին և հավատացյալներին: Այս կապանքները դրվել էին վաղուց և արդյունք էին մեր մոլորյալ նախնիների սկզբնավորած մեղքերի: Ձեռագրի լուսանցքում արված ընդմիջարկումից հասկանալի է դառնում, թե ովքեր են դների կապանքներում պահում մոլորյալ հոգիներին, ով է չարն այն, որ չի թողնում մոլորյալներին մերձենալ Տիրոջ պատգամներին. «Ո՛չ թողոյր չարն այն զմերձենալն նոցա: Այսպէս **զլատինս, զոյնս և զհայս ո՛չ թողոյ (ընդգծումը մերն է- Հովնան արեղա)**»¹⁶:

Բնականաբար, ինքը իբրև թե պատրաստ է այնպես, ինչպես և Հիսուսը Իսրայելի զավակներին. «Այսպէս և մեք պարտիմք զբանականս ի հաւատս ածել և զանկատարս ի կատարելութիւնս բերել, և զանբանս բանին Յիսուսի Քրիստոսի լցուցանել և քարացեալ սիրտս նոցա կակղացուցանել և զմթերեալ մախցս դառնութեան, զոր ի հին աւուրց պահեալ կան, զնոսա զգուանօք փսխել տամք մատամբն Աստուծոյ, և ապայ

¹² Նույն տեղում, էջ 3:

¹³ Նույն տեղում, էջ 4:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Նույն տեղում:

տամբ նոցա զդեղս մեղաց, թէ սկզբնականի և թէ ներգործականի» և լուսանցքում ավելացնում է. «Եւ ո՛չ անհաւատ երեխայս, որք են անբան»¹⁷:

Պարզվում է, որ սույն նորաթուխ «մարգարեն» պատրաստ է հետևել Հովհաննես Մկրտչի օրինակին. «Այսպէս և մեք պարտիմք հետևիլ ըստ այսմ ճշմարտութեան և ո՛չ խաբէական հաւաքաբանութեան աւանդութեան այլոց, որք են ամեննին սուտ և խաբէութիւն դիւական և ո՛չ աստուածական, զորս ըստ կարողութեամբ Սուրբ Հոգւոյն ասացուք»՝ լուսանցքում ավելացնելով հերթական ստաբանությունը. «Լատիմք և յոյնք և /հայք/ խաբէական հաւաքաբանութեամբ առնեն զերիս խորհուրդըս աստուածութեան, որպէս յայտ է ի գործս նոցա»¹⁸:

Երկրորդ գլուխն ունի հետևյալ վերնագիրը՝ «Վասն սուրբ Մկրտութեան. Յաղագս Յիսուսի Քրիստոսի թէ որպէս կանոն և պատուէր ետ այնպէս առնեմք աստուծով»։ Նախ, չէրեցր նորից շեշտում է Հիսուսի 30 տարեկանում մկրտվելու հանգամանքը, այնուհետև առատորեն քաղվածքներ է բերում Ս. ավետարանիչներից և Գործք Առաքելոցից: Հանրահայտ ճշմարտությունները (Հիսուսի թագավոր երկնավորաց և երկրավորաց կարգվելը և այլն) մեջբերելուց հետո, նորից խոսք է բացում մկրտության ժամանակի ու հանգամանքների մասին. «... Տէրն ուսեալ ի Հօրէ և ապա մեզ ուսոյց առնել զսուրբ մկրտութիւն և զայլ ամենայն պատուէրս Իւր ի կատարեալ ժամանակի ո՛չ այլ ժամու»¹⁹:

Հաջորդող տողերը կարծես վերցված լինեն բապտիստների (մկրտչականների) բողոքական «վարդապետությունից» և հերթական պարսավագիրն է պարունակում Եկեղեցու սուրբ հայրերի հասցեին, որոնք մեղադրվում են Քրիստոսի սուրբ հավատից շեղվելու մեջ. «Արդ լուարու՞ք (*գուցե՞ նկատի ունի ջրով մաքրագործումը - Հովնան արեղա*) և ի միտ առէք զանքակտելի վճիռ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զոր ումանք հակառակեալ ընդդէմ կանոնաց տեառն մերոյ Յիսուսի՝ քակեցին զսուրբ պատուական կանոնս, զոր ի Հօրէ աւանդեցաւ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և կոխան արարին դիւական վարդապետութեամբ իւրեանց. որք սոքա միշտ և հանապազ ընդդիմանան ընդդէմ ճշմարտութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի... որք են անբան մկրտեն և զանհաւատս հաղորդեն: Սոքա ամենեքեանս կան արգելեալ ի տեառնէ և ի սրբոց առաքելոցն...»²⁰: Այստեղ նույն ձեռագրով լուսանցքում արված է հետևյալ ընդմիջարկումը. «Ժողովս արիւնահեղս նոցա, նանս ի սուտ զիրս լատինացոց որ և Կլէմէս ասի»²¹:

Հավանաբար նկատի ունի ԺԷ դարում ապրած կաթոլիկ միսիոներ և հայկական միջավայրին քաջածանոթ Կղեմես Գալանոս Մորենտացուն, որը հայտնի է իր տրամաբանության դասագրքով և հայոց լեզվի և Հայ Եկեղեցու դավանանքի մասին մտացածին քերականական մտավարժանքներով (Կղեմեսի հորինաբանությունները հայտնի են «Հայկական սխալներ» անվամբ): Որ խոսքը այս Կղեմեսին և ոչ թե Բ - Գ դարերում ապրած Կղեմես Ալեքսանդրացուն կամ Կղեմես անվամբ որևէ պապի է վե-

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 5:

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 6:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 6-7:

²¹ Նույն տեղում, էջ 7:

րաբերվում, պարզ է դառնում լուսանցքում արված մյուս ընդմիջարկումից. «Այնք, որ խաբեական հաւաքաբանութեամբ առնեն, որդիք սատանային են»²²: Հավաքաբանությունը տրամաբանություն (լոգիկա) եզրույթի հայերեն հոմանիշներից է, իսկ Կղեմեաը, ինչպես ասեցինք վերը, այս գիտության մասին հայերեն դասագրքի հեղինակն է²³: Մատթեոսի Ավետարանից մեջբերելով Քրիստոսի խոսքերը՝ «Մի՛ տվեք սրբությունը շներին. և ձեր մարգարիտները խոզերի առաջ մի՛ գցեք... » (Մատթ. Է, 6) կեղծավոր զարմանքով ինքն իրեն հարց է տալիս. «Ուստի ոչ ուստի ո՛չ գիտեմք, թե սոքա որո՞վ իշխանութեամբ առնեն զայստսիկ և կամ ո՞վ է ուսուցիչ սոցա»²⁴:

Տիեզերական Եկեղեցու հայրապետների և ժողովների սրբագործված կանոնները տրամաբանությունից զուրկ են և ըստ չերեցի՝ չեն բխում սուրբգրային ավանդությունից: Մույն կիսագրագետ բախտախնդիրը Մուրբ հայրապետներին քննադատելով միայն չի հանգստանում և վերը բերված լուսանցքագրում նրանց բացահայտ անվանում է «որդիք սատանայի», իսկ նրանց հաստատած կանոնները՝ անտրամաբանական: Չերեցը «ճանաչողության» դասեր է տալիս ընթերցողին, քանզի ինքն արդեն «հասկացել» է «կեղծ վարդապետների» (*իմա՝ սուրբ հայրապետներին - Հովնան աբեղա*) արդյունքը, որը սատանայական է և ոչ աստվածահաճո: Բայց ինքը մեծահոգաբար պատրաստ է փրկելու մոլորյալների հոգիները և թողություն տալու «սատանայի որդուց» մեղքերին. «Որ և տեր և բարեխօսն մեր Յիսուս այնպիսեաց զդարձ պարզևեսցէ և զայսպիսին ի սուտ վարժապետէն ազատեցէ»²⁵:

Երբորդ զլուին անվերնագիր է, սակայն բովանդակությունից պարզ է, որ այն ապաշխարության խորհրդի առաջնայնության մասին է: Այստեղ ևս չերեցը խառնիխուռն ճամարտակություններ է անում ապաշխարության, մկրտության և հաղորդության մասին և փորձում է ցույց տալ, թե որքա՛ն է ինքը «հավատարիմ» Տիրոջ նախասկզբնական խորհրդին և ինչքան են հեռացել գործող եկեղեցիները Տիրոջից: Եվ նորից հետևում է հին երգը. «Արդ խոնարհեսցուք և մեք սրբոյ եկեղեցւոյ ընդհանրականին և հետևեսցուք գործոց նոցա, որք միախոհ և միակրօն առնէին և մեզ ուսուցին»²⁶: Իսկ ինքը «ճիշտ վարդապետությունն» է բերելու, քանզի հետևում է Տիրոջ խոսքին և Ընդհանրական Եկեղեցու ուսմունքին. «Այժմ առնումք ի հարկաւոր ժամանակի գտուրք և զպատուական խորհուրդս տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և Հօրն երկնաւորի. ի ժամանակ ապաշխարութեան և հաւատոյ, որպէս ի տեառնէ ընդհանրական և առաքելական Եկեղեցւոյ ուսեալ՝ այնպէս առնեմք և կատարեալ հաւատով հաստատեմք զայնոսիկ, որք ո՛չ ունին գտուրք մկրտութիւն, նա և ո՛չ ճաշակեալ են զմարմին և արբեալ են գտուրք Արին տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»²⁷:

Չխախտելով իր իսկ հիմնած «ավանդույթը», չերեցն այստեղ ևս լուսանցքում ներմուծում է հերթական «պարզաբանող» պարսավագիրը. «Այսինքն զլատինս, զհոյնս և

²² Նույն տեղում:

²³ **Կղեմես Գաղանոս**, Դրունք փիլիսոփայութեան ասացեալ ըստ յունաց, և լատինացոց լօճիգայ և ըստ հայոց թարգմանի տրամաբանութիւն կամ հաւաքաբանութիւն, Կ.Պոլիս, 1645:

²⁴ Բանալի ճշմարտութեան, էջ 7:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 7:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 7-8:

զիայս, որք ո՛չ են մկրտեալ»²⁸: Ուրեմն, չերեցի պնդումը հետևյալն է. սկզբում հարկավոր է «յապաշխարանս մուծանել» և հավատի բերել, ապա նոր մկրտել, ինչպես արեց Փիլիպոսը. «Բայց երբ հավատացին Փիլիպոսին, որն Աստծու արքայության և Հիսուս Քրիստոսի անվան մասին էր ավետարանում, բոլորը մկրտվեցին» (Գործք Է 12): Դուրս է գալիս, որ պետք է հավատալով մկրտվեն, այլ ոչ «անհասկանալիին» մկրտեն: Այս ախտարմայի լուսանքի հաջորդ գոհը հարկավ պետք է դառնար մկրտության արարողակարգի գլխավոր դեմքերից մեկը՝ կնքահայրը, որն իբր խախտում է Աստծո «Մի՛ սուտ վկայիր» պատվիրանը. «Իսկ ոմանք, վիժեալք յաւետարանէն և յեկեղեցոյ նորին հակառակութեամբ հարցանեն ի յանհաւատ կնքահօրէ, որ է սուտ վկայ անդ կացեալ իբրև զաւանակ, ասելով ցնա. թէ երեխայս զի՛նչ խնդրէ ո՞վ ... (սուտ) վկայ: Եվ նորա պատասխանի տուեալ ասէ. զհաւատ, զոյս, զսէր և մկրտութիւն: Արդ՝ ո՞վ ... (սուտ)²⁹ ընթերցող, զհա՞րդ ո՛չ ամաչես, կամ զհա՞րդ ո՛չ պատկառես և ամեննին ցասացեալսդ և զհարցմունս քո ո՛չ մտածես, թէ զինչ ելանէ ի բերանոյ քումմէ, որ է ճշմարիտ ... հավաքաբանութիւն, եթէ պատասխանի ... (սուտ) վկային և եթէ հարցումն քոյ վասն երեխային ցկնքահայրն»³⁰: Չերեցն այս դեպքում էլ պատրաստ է «մեկնել» Յիսուսի ճշմարիտ խոսքը, հասցնել այն մոլորյալներին, բացել նրանց միտքը և ցույց տալ, թէ իսկպպես ովքե՛ր են Տիրոջ խոսքերից շեղված վարդապետներն ու ուսուցիչները (*խմա՛ լատին, հույն և հայ եկեղեցիների հայրերը - Հովնան արեղա*):

Չորրորդ գլուխն ունի հետևյալ երկարաշունչ և վերամբարձ վերնագիրը՝ «Յաղագս յայտնութեան և ցուցման զՀայր և զուսուցիչն այնց, որք հաւատացեալ են և զգործս նորա մեծաւ սիրով կատարեն, և զհտեն թէ գործ Աստուծոյ է: Չոր և ... (քաւ) լիցի այնպիսի գործոց կամ կանոնաց հաւատալ և ի միտս մեր բերել»³¹: Չերեցի պիղծ մտքի թելն ու փուչ տրամաբանությունը հանգում են հերթական աճպարարությանը: Հոհաննու ավետարանի Ը գլխից մեջ բերելով Հիսուսի և հրեաների վեճը ազատարար ճշմարտության շուրջ, սույն չերեցը կեղծ ճշմարտության պատմուճան հագցնելով իր սատանայական կերպարին՝ մեղադրում է Ուղղափառ Եկեղեցու հայրերին հրեաների պես ճշմարտությունից շեղվելու և առասպելաբանությանը հավատալու մեջ. «Արդ է աշակերտքն նորին՝ եկա՛յք և դուք դատ արարէք ճշմարտապէս զարարեալ սուտ մկրտութիւն մեր, որք են ամեննին առասպել և արտաքոյ Սրբոյ Աւետարանին ընդհանրական և առաքելական սրբոյ եկեղեցոյ. որ ո՛չ գտանի բնաւ ի սուրբ և պատական Գործս Առաքելոց և կամ ի Սուրբ Աւետարանս տեսոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի բարեխօսին»³²:

Ինչպես և մեղավոր ու մարդասպան էր հրեաների հայրը, պնդում է չերեցը, այնպես և մարդասպան ու Տիրոջ խոսքից շեղված են Եկեղեցու այն հայրերը, որոնք հե-

²⁸ Նույն տեղում, էջ 8:

²⁹ Բազմակետերը ցույց են տալիս, որ բնագրում բառերը ջնջված են և ըստ հնարավորինս վերականգնել ենք բառն ըստ հավանական իմաստի:

³⁰ «Բանալի ճշմարտութեան», էջ 8-9: Հարկ է նշել, որ այս բարբաջանքը «հիացմունքի» է արժանացել խորհրդային անաստված պատմափիլիսոփայական գրականության մեջ:

³¹ Նույն տեղում, էջ 9:

³² Նույն տեղում:

ուացել են ճշմարտությունից. «Այլ արդ՝ այժմ բարձաւ կարծիք ճշմարտապէս ի մտաց մերոց թէ, հայրն ձեր ուսուցեալ է ձեզ ի վաղուց հետէ և կապեալ է զձեզ առ իւր Աւետարան ... (սուտ)»³³: Եվ իր հորինած ճշմարտությունը ավելի ամրապնդելու համար Հովհաննէս Չերեցը հետահայաց է կատարում դեպի Ադամի ու Եվայի նախասկզբնական մեղքը: «Ինչպէս և նախահայր Ադամն անսաց Աստծո խորհրդին և սատանայի դրդմամբ մեղք գործեց, - բարբաջում է չերեցը,- այնպէս էլ Եկեղեցու հայրերը շեղվեցին ճշմարիտ հավատից և իրենց սուտ վարդապետությամբ մեղքերի մեջ զցեցին միամիտ հավատացյալներին»:

Ավելի ուշ սրանց չերեցը պետք է անվանի սատանայի աշակերտներ և կամակատարներ («Բանալի», Գլուխ Թ): Չիք քահանան այստեղ ևս պատրաստ է իր «ծառայությունը մատուցել մոլորյալներին. «Եւ այսպէս գիտելով (*այստեղ մերձենալ իմաստով - Հովնան արեղա*) տեսոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ցոյց ետ հերձուածողաց, անհաւատից, անբարշտաց, ստաց, սուտ օրինաց, սուտ վարդապետաց և սուտ քահանայից, որք յամենայն ժամ ուսանին և երբէք ի գիտութիւն ճշմարտութեան ո՛չ հասանեն և այլն»³⁴: Պիղծ երեցը պատրաստ է նաև մոլորյալներին «փրկել» սատանայի լարած նոր ծուղակից՝ պայմանով, որ վերը հիշվածները հետևեն իր «վարդապետությանը»: Ինքը պատրաստ է թոթափել բոլոր տարակույսները և հոգու խռովությունները «մինչև ի ժամ փորձութեան»³⁵:

Հինգերորդ գլուխը չերեցը վերնագրել է հետևյալ կերպ՝ «Յաղագս քառասնօրեայ տեսոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ եմուտ առ ... (Արարիչն) Իւր և խօսեցաւ ընդ Նմա խորհրդաբար և ընկալաւ զպատուիրանս Հօր Իւրոյ, նա ևս յաղթեաց զբեղիարն զօրօքն իւրօք»³⁶: Այստեղ անտրամաբանական հաջորդականությամբ, չերեցն իր ընթերցողներին փորձում է «լուսավորել» սատանայի (*քնազրում՝ բեղիար-սատանան այս անվամբ հիշատակվում է միայն Կորնթացիք Բ գլ. Զ 15 - Հովնան արեղա*) նկատմամբ Հիսուսի հաղթանակի մասին Ավետարանից քաղվածքներով:

Հաջորդ գլուխը նույնպէս երկարաշունչ վերնագրից հետո («Յաղագս խաբեութեան չարին այն, զոր յետ փորձութեան տեսոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի սկսեալ մինչև զկրկնակի գալուստ տեսոն մերոյ և փրկչին Յիսուս Քրիստոսի առնէ»³⁷) այլ հետաքրքիր նյութ չի պարունակում, և կրկնվում է նախորդի անտրամաբանական ընթացքը:

Յոթերորդ գլխի վերնագիրն է՝ «Յաղագս հակառակի Հօր Աստուծոյ Նա ևս ասացուք. յասմանէ բազումք յաշակերտաց նորա չոգան յետս և ոչ ևս շրջէին ընդ Նմա»³⁸: Իսկ ի՞նչն է «անհանգստացնում» Չերեցին, որի «մշտաբթուն» միտքը պատրաստ է անջրպետել և սատար կանգնել մոլորյալներին՝ ընդդէմ սատանայի խարդավանքներին: Մեջբերելով Պետրոս առաքյալի առաջին ընդհանրական թուղթը՝ «Արթու՛ն եղէք, հսկեցէ՛ք, քանի որ ձեր ոտիսը՝ Սատանան, մոնչում է առիծի պէս, շրջում և

³³ Նույն տեղում:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 10:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 11:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 12:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 13:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 15:

փնտրում է, թե ո՛ւմ կուլ տա» (Պետրոս Ա, գլ. Ե 8)՝ չիք քահանան արթուն և զգոն լինելու կոչ է անում իր հետևորդներին. «Ըստ այսմ սարասի և մեզ պարտ է արթուն լինիլ և ո՛չ ի քուն մեղաց: Զոր ումանք ծանրացեալք մեղօք հետևեցան նոյն հակառակին, որպէս յայտ է ի պատմութիւնս և ի յարարողութիւնս իւրեանց, զորս յայտնեցուք ըստ կարողութեամբ Սուրբ Հոգւոյն»³⁹:

Հաջորդ՝ ութերորդ գլխի վերնագիրն ամենահավակնոտն ու վերամբարձն է եղածների մեջ՝ «Յաղագս սատանայի, թէ որով կերպարանաւ երևեցաւ նոցա, որք խաբեցան և եղեն նորա ծառայ, յայտնեցուք»⁴⁰: Չերեցն այստեղ «հայտնագործություններ» և «բացահայտումներ» է կատարում՝ թվելով սատանայի կերպարանափոխություններն ըստ իր մթագնած երևակայության և խառնելով իրականն ու ստեղծաբանությունը. «Նախ՝ դրունք դժոխոցն այն (*այստեղ նկատի ունի սատանային-Հովնան արեղա*) կերպարանեցաւ ի կերպ օձի, երկրորդ՝ ի կերպս ագռաւոյ, երրորդ՝ ի կերպ յորդո, չորրորդ՝ ի կերպս գազանաց, հինգերորդ՝ ի կերպս լուսոյ, վեցերորդ՝ ի կանանց, եօթներորդ՝ ի կերպս մարդկանց, ութերորդ՝ ի կերպս կրօնաւորաց, իններորդ՝ ի կերպս վարժապետաց (*երևի վարդապետա՞ց- Հովնան արեղա*), Ժ-երորդ՝ ի կերպս Առաքելոց, ԺԱ-երորդ՝ ի եպիսկոպոսաց, ԺԲ-երորդ՝ ի կերպս ճգնաւորաց: Եւ այլ ամենայն կերպս մտանէ և կերպարանի և նոյն կեպարանօքն զսիրելիսն և զհաճոյսն իւր կնքեալ և դրոշմեալ պահէ առ ինքն մինչև ի կատարածի»⁴¹: Քանզի ինքը «նոր փրկիչ է», ուստի վերը հիշյալ փորձություններից ազատվելու համար խորհուրդ է տալիս իր հնարաբար աղոթքն ասել:

Իններորդ գլխում՝ «Յաղագս կերպարանողին ասացուք», չերեցը փորձում է մանրամասնել նախորդ գլխում սատանայի՝ իր թվարկած կերպարանափոխությունները. «Արդ ուսուցիչ և հայրն հերձուածողաց և հերետիկոսացս ի բազում կերպարանս կերպարանի»⁴²: Որպէսզի չձանձրացնի իր «սիրելի ընթերցողներին», չերեցը սատանայի միայն տասներկու կերպարներն է ներկայացնում, բայց դա էլ հերիք է նրան՝ ցույց տալու, թե հատկապէս որտեղ են դյուրությամբ դրսևորվում հիշյալ կերպարանափոխությունները: «Խորագետ» օձի, դիակեր ագռավի, պատկեր «պատառող» գազանների և այլ սատանայական կերպարանափոխությունների մասին խոսելուց հետո չերեցը վերջապէս հասնում է իր կանխորոշած թիրախին. «Ը-երորդ՝ ի կերպս կրօնաւորաց, զի նոքա զկեղծաբարոյ վարս ունին, Թ-երորդ՝ ի կերպս վարժապետաց, զի նոքա են ուսուցիչք ամենեցուն: Ժ-երորդ՝ ի կերպս առաքելոց, զի նոքա են բժիշկ հոգւոց և մարմնոց: ԺԱ-երորդ՝ ի կերպս եպիսկոպոսաց և կաթողիկոսաց, զի նոքա հպարդ և բարձրամիտ են, և մանաւանդ վաճառողք իշխանութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, նա ևս են տնօրինողք սուտ օրինաց, և ևս են ազահ և սուտ հանճարօք: Իսկ արդ կերպարանին ի կերպս ճգնաւորաց, զի նոքա հանապազ զբանջարս և զխոտեղենս սիրեն, նաևս ... և զծումապահս պահեն, քանզի և կերակուրք նոցա հանապազ ի գիճային տեղիս բուսանի: Վասն այսորիկ և բնակութիւնք նոցա լինի,

³⁹ Նույն տեղում, էջ 15:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 16:

⁴¹ Նույն տեղում:

⁴² Նույն տեղում, էջ 17:

քանզի յոյժ սիրեն զնա»⁴³: Փաստորեն սույն ամբարիշտ չերեցն իր հայեցողական մտածողությամբ է եկեղեցու սպասավորների և առհասարակ հոգևոր դասի վրա: Հարկավոր նրանք են այն վտանգավոր անձինք, որոնց պախարակելն ու սատանայածին անվանելն է այն գերխնդիրներից մեկը, որին կուզենար իր թղթոնով հասնել չիք քահանան:

Տասներորդ գլուխը («Յաղագս վկայութեանց սրբոց Առաքելոց և արտագոյ եղեալ գրեանց թէ է՛ ճշմարիտ կերպարանիլն... չարին») թերի է և ձեռագիր օրինակներում պահպանվել է մի քանի տողով: Այստեղ նորից խոսք է գնում սուտ առաքյալների, մշակների, սատանայի և նրա պաշտոնյաների կերպարանափոխությունների մասին:

Ինչպես 34-րդ էջի ծանոթագրությունում ասել էինք, ձեռքի տակ եղած ձեռագրերում բացակայում են ԺԱ, ԺԲ, ԺԳ գլուխները և ԺԴ գլխի սկիզբը: Ամենայն հավանականությամբ, սրանց բովանդակությունն այնքան լեցուն է եղել ուղղակի լուսանկարներով և ցնորամիտ բարբաջանքով Հայոց Եկեղեցուն հասցեագրված, որ ինչպես արդեն ասել ենք վերը, վախեցած աղանդավորները ոչնչացրել են բազմաթիվ էջեր (Ֆ. Կոնիբերի հաշվարկներով 24 էջ)⁴⁴: Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող ձեռագրում պակասող թերթերի թիվը 26-ն է, ուստի Ֆ. Կոնիբերի հրատարակած տարբերակն առավել ամբողջական է:

ԺԴ գլխի պահպանված հատվածում չերեցը նորից վերադառնում է ի շրջանս յուր և սատանայի որդիներ է փնտրում. «Տեսա՛յք. ով կոյրք, թէ որպես տերն մեր գառնելն ձեր սուտ և ունայն համարէ, և զձեզ ուրացողս իսկ ասէ և որդի սատանայի կոչէ, որպես ի վեր անդր գրեցաւ»⁴⁵: Մեղադրանքներից և պարսավանքից նա անցնում է հոխորտանքի և սպառնալիքի. «Ահա՛ այժմ իմանայք դուք բարեպետ գուտ հայրն ձեր, իմանա՛յք արդեօք զհոգին ձեր, իմանա՛յք ևս զաստուածն ձեր, նա ևս իմանա՛յք զուսուցիչն ձեր, և ևս **իմանա՛յք զփափն, զկաթուղիկոսն և զառաջնորդն ձեր, և իմանա՛յք զղերայրիստոսն ձեր**» և այլն»⁴⁶:

Չերեցը պնդում է, թե Ընդհանրական Եկեղեցին դեռևս հնում է «քակվել»՝ «շնորհիվ» անձնասիրության, հպարտության և այլ ախտերից կուրացած մարդկանց ջանքերի. «Նա եւս հաւանիք գործոց ձերոց և ուրացեալ էք զսուրբ գործս տեսոն մերոյ Յիսուսի և սրբազան առաքելոցն և էք հետևող հորն ձերոյ չարին, զոր ետ ձեզ զօրէն իւր, այսինքն զանհաւատս մկրտել, զպատկերս պաշտել, զարծաթ և զոսկի ի ձեռ պատկերի... (պիղծ) առնել և երկրպագանել...»⁴⁷: Իսկ արդյոք սրանք իրավունք ունեն մեղքերի թողություն պարգևելու. «... զմեղս արանց և կանանց քննել, իմանալ և թողութիւն շնորհել, զոր տէրն մեր հրամայէ ասելով. թէ, ով կարէ թողուլ զմեղս մեր, եթէ ոչ մի Աստուած»⁴⁸:

ԺԵ գլխից պահպանվել է միայն վերնագիրը («Յաղագս մկրտութեան տեսոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և ընտրեալ սրբազան աշակերտացն նորին, թէ որպես

⁴³ Նույն տեղում, էջ 17:

⁴⁴ Տե՛ս Ֆ. Կոնիբերի ծանոթագրությունը, էջ 18:

⁴⁵ «Բանալի», էջ 18:

⁴⁶ Նույն տեղում:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 19:

⁴⁸ Նույն տեղում:

մկրտեին»)⁴⁹ և մի քանի ոչինչ չասող տող:

Հաջորդ՝ ԺԶ գլխի վերնագիրը թերի է, բայց բովանդակությունը՝ ամբողջական: Հերթական անգամ իբրև Տիրոջից բխող ճշմարտություն մատուցելով իր բարբաջանքը՝ մկրտվելուց առաջ ապաշխարելու և հաղորդության խորհրդի մասին, չերեցը հետևություն է անում. «Նա ևս ոչ գիտեն գուրախութիւն և գորտմութիւն, զհայրն կամ զմայր իւրեանց, **և են իբրև զպղինձ որք հնչեն և իբրև զծնծղայս, որք ղողանջեն (ընդծոււմը մերն է- Հովնան արեղա)**⁵⁰ և այլն»⁵¹: Հետայսու չիք քահանան «խորհուրդ» է տալիս, թե ինչ պետք է անել երեխայի ծնունդից հետո և ինչպես պետք է դաստիարակել նրան: Ինքը «գիտի», թե ի՞նչ «կերակուր» պետք է տալ երեխային, դա Քրիստոսի վարդապետության կաթն է, որը, հարկավ, հենց չերեցն է «ջամբել տղայոցն»⁵²: Ծնողներն սկզբում պետք է երեխային անվանակոչեն, հետո ուսման տան և դաստիարակեն բարի գործերով: Այնուհետև կեղծ մարգարեն ֆիզիոլոգիական «հայտնագործություն» է անում. «... զի արուն յուշ ճանաչէ զսկզբնական ցանկութիւն իւր, իսկ աղջիկն փութով. գոր յայտէ իսաբելն Եւայի և Ադամայ. զի նախ Եւայ տարբացեալ և ապա զմիտն Ադամայ զարթոյց»⁵³:

ԺԷ գլուխն ունի երկու ենթավերնագիր՝ «Յաղագս մկրտութեան» և «Յաղագս անուանադրութեան երեխային»⁵⁴: Երկրորդ ենթավերնագրի տակ նկարագրվում է երեխայի անվանադրության աղանդավորական «ծեսը», որի մեջ առկա են նաև ժողովրդական մանկատաճության որոշ տարրեր՝ բնականաբար չերեցյան խեղաթյուրված մեկնաբանությամբ: Քանզի հայոց մեջ պահպանված մանկան անվանադրության ժողովրդական տոնածիսական կարգն անպայման նկատի ունի մկրտության խորհուրդը, որը հասկանալի պատճառներով չպետք է ընդուներ կամ հիշատակեր չերեցը: Հայ պատմաագագրական գրականության մեջ բազմաթիվ վկայություններ կան նորածնի վաղ մկրտության պարտադիր լինելու և կնունքի ժամանակ երեխայի անվանադրության մասին: Անվանի ազգագրագետ Ե. Լալայանն այս առումով բերում է ջավախահայության (*սրանց մեծ մասը 1830 թ. գաղթել էր Էրզրումի փաշայությունից-Հովնան արեղա*) մեջ տարածված մի բնորոշ օրինակ. «Հավատալով, թե չարերն անկունք երեխաներին փոխում են իրենց նիհար որդիների հետ, որոնք մկրտությունից հետո շատ քիչ են ապրում, ինչպես Կարծախում, իբր, երկուսը պատահել էր, աշխատում են կնունքը կարելվույն չափ շուտ կատարել»⁵⁵:

Ինչպես ծննդյան ութերորդ օրը թլպատեցին և անվանակոչեցին Յիսուսին, այնպես էլ չերեցն իր աղանդակիցներին սովորեցնում է գալ նորածնի տուն և միաբերան ասել իր հնարած աղոթքը. «Հայր տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի աղաչեմք և խնդրեմք ի

⁴⁹ Նույն տեղում:

⁵⁰ Չերեցի սովետության այս դրսևորումն ամեն կերպ գովերգվում է խորհրդահայ պատմափիլիսոփայական գրականության մեջ և ներկայացվում է իբր անձի և նրա կամքի ազատության ըմբոստ դրսևորում:

⁵¹ «Բանալի», էջ 20:

⁵² Նույն տեղում, էջ 21:

⁵³ Նույն տեղում:

⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 23:

⁵⁵ Ե. Լալայան, Ջավախք, Երկեր, հ. 1, էջ 170:

Քէն պահեա՛ գերեխայս զայս ի չարէ և դի՛ր զաջ Քո սուրբ ի վերայ երեխայիս և պահեա՛ զսա ամենայն փորձութենէ աշխարհի: Եւ տու՛ր սմա կեանս ընդ կամաց քոց, զի անցուցէ զժամանակս իւր տղայութեան և եղիցի քեզ որդոյդ և Սուրբ Հոգւոյդ հաճելի. և հասո՛ զսա ի սուրբ մկրտութիւն. և կոչեա՛ զսա ընդ հովանեաւ թելոց Որդոյդ Քում սիրելոյ: Եւս օրհնեա՛յ, տէր իմ և Աստուած, գերեխայս միջնորդութեամբ Յիսուսի, Որդւոյդ Քո սիրելոյդ. սրբեա՛յ զաղոս մարմնոյ տորա. և օր ըստ օրէ զարթացո՛յ զսա շնորոքն Քո, և ա՛ծ զսա ի չափ ժամանակի սուրբ մկրտութեան...»⁵⁶: Չերեցն իր այս հնարած անվանակոչության «ծեսը» ավարտում է մեկ այլ աղոթքով, որի իմաստը նույնպես հանգում է թախանձանքին առ Քրիստոս՝ պահպանելու նորածնին մինչ հասնելն արժանանալու «ի սուրբ ծնունդ աւագանին», այսինքն՝ երեսուն տարին լրանալը:

ԺԸ գլխի վերնագիրը հետևյալն է՝ «Խրատ վասն մկրտողաց, թէ գորպիսին պարտ է նոցա մկրտել»: Չերեցը կամաց-կամաց վերացական «յաղագս» ձևից անցում է կատարում միանգամայն գործնական-հրամայական «խրատի»՝ ուղղված իր հետևորդներին և ապագայում իր ցանցն ընկնելիք մոլորյալներին: Այստեղ և հաջորդիվ Ավետարանի «ապաշխարող մեկնիչն» իր տեղը զիջում է առարկություն չընդունող բռնապետ աղանդապետին, որն ինքն է որոշում, թե ովքեր են մեղավորները և անմեղները և թե ովքեր են արժանավորներն այն, որ մկրտելու իրավունք են վաստակել: Գաղափարապես իրեն առավել մոտ կանգնած բապտիստներից ավելի արմատական է սույն կեղծ մարգարեն և ի տարբերություն մկրտչականների՝ ինքը նեղացնում է մկրտության խորհուրդն իրականացնելու իրավունք վաստակածների շրջանակը: Բնականաբար, այս «ընտրյալների» մեջ չեն մտնում Ուղղադավան Եկեղեցիների և ի մասնավորի Հայոց Սուրբ Եկեղեցու բոլոր դասերի ներկայացուցիչները: Պիղծ քահանայի «խրատը» բխում է նախորդ գլուխներում խորհուրդների՝ նրա կողմից առաջ քաշած հերթականությունից. «Զի նախ ուսուցանեին, երկրորդ՝ զհաւատս խնդրէին, երրորդ՝ յապաշխարանս մուծանէին, և ապա զսուրբ մկրտութիւն շնորհէին այնոցիկ, որք էին կատարեալ և մանաւանդ ճանաչէին զմեղս զսկզբնական»⁵⁷: Եվ պետք է զգուշանալ փորձություն չանցած մարդկանցից՝ լինեն դրանք այր թե կին, քահանա թե վարդապետ: Այսպիսիք, ըստ երեցի, չեն կարող լինել ընտրյալներ, այսինքն՝ մկրտողներ:

ԺԹ գլուխը պակաս է բացակայում է չորս էջ և վերաբերում է մկրտողների և մկրտվողների պարտականություններին: Ահավասիկ՝ ի՞նչ պայմաններ է դնում սրանց առաջ չիք քահանան. «Յաղագս մկրտելոցն, թէ որպես պարտ է նոցա զալ ի սուրբ մկրտութիւն և թէ զի՞նչ է նոցա հարկ կամ զի՞նչ է նոցա պտուղ ցուցման, զի տեսցուք և հաւատասցուք նոցա, որպես տէրն մեր կանոնէ զմեզ ասելով, թէ ի պտոյն նոցա ծանիջիք զնոսա»⁵⁸: Իսկ ի՞նչ պարտադիր պայմաններ է դնում մկրտվողների առջև չիք քահանան. «Մկրտելոցն պարտ և պատշաճ է ունիլ զդառն արտասուս, որպես զՊետրոսն, որպես զՊօղոսն, որպես զպօռնիկ Մարիամ ... զի սոքա մեծաւ զոջմամբ ընկալան զփառս և զպատիւս Յիսուսէ Քրիստոսէ փրկչէն մերմէ... զի նոցա

⁵⁶ «Բանալի», էջ 24:

⁵⁷ Նույն տեղում, էջ 25:

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 26:

(*խնա՝ մկրտովողներին-Հովնան արեղա*) պարտ է գալ հեզութեամբ, խոնարհութեամբ առ ընտրեալն (*խնա՝ մկրտողին-Հովնան արեղա*), հայցել ի նմանէ զարձակումն դիւաց և ծառայել տեառն մերոյ Յիսուսի և սրբազան Եկեղեցւոյն»⁵⁹:

Աղանդավորներն այս գլխի տեքստից ոչնչացրել են այն թղթերը, որոնք հավանաբար պարունակել են չերեցի հնարած մկրտության արարողության կարգի երկխոսության հատվածը, որում ուղղակի հրաժարումներ են եղել Հայոց և ընդհանրապես Ուղղափառ Եկեղեցիների նույնական կարգից: Այս եզրահանգումը բխում է տեքստում կիսատ մնացած մտքից, որտեղ խոսվում է, թե մկրտողն (ընտրյալն) ու մկրտվողը (կամ մկրտովողները) ինչ պետք է անեն կամ ասեն: Բնագրի քննությունից կարող ենք եզրակացնել, որ փոխադարձ և խմբակային մկրտությունները, որոնց մասին հետաքննիչներին վկայություն էին տվել արախվլցի աղանդավորները⁶⁰, չերեցի հորինաբանության հիմնական սկզբունքներն էին: Խմբակային «մկրտության ծեսերը» հատուկ էին բողոքական բազմաթիվ աղանդների՝ անաբապտիստներին և նրանցից սերված ցվինգլիականներին, մենոնիտներին⁶¹ և այսպես կոչված «ազգային» աղանդներին (օր. ռուսական պրիզուններին և մոլդկաններին)⁶²: Այս նմանություններն ու տարբերությունները մենք կքննարկենք իրենց տեղում:

Վերադառնալով մեր նյութին՝ նշենք, որ չերեցը շինծու բարեպաշտությամբ և համեստությամբ դիմում է ընթերցողներին իր գործը ճշմարիտ քննելու խնդրանքով, քանզի ինքը, ի տարբերություն «սասանայի կապանքներում» գտնվողների, չի շեղվել Ավետարանից: Գլուխը եզրափակվում է չերեցի բանաստեղծական հերթական «գոհարով».

*Եկա՛յք որդիք նոր Միսնի,
Առէ՛ք զպսակն Յիսուսի,
Պակ՛ք ի ձեզ գոր ինչ խօսի,
Դասի՛ք ի դասս յաջակողմի,
Եթէ լսէք եկեղեցւոյն (sic),
Փրկէ՛ զձեզ Աստուած անհուն...
Սովաւ հոգիքն յոյժ փրկեցան.
Եւ պատրանօք դիւացն կորեան՝⁶³:*

Նորից սույն չերեցն իր ընթերցողներին փորձում է համոզել, որ ինքն է ճշմարիտ մեկնիչը, քանզի Ընդհանրական Եկեղեցու հայրերի ցուցակը «շտկելով»՝ փորձում է փրկել մոլորյալների հոգիները դների կապանքներից, այսինքն՝ մկրտության կամ վերամկրտության իր հնարած կարգը՝ «սասանայից արձակման» միակ ուղին է (**թե ովքեր են դներն ըստ այս դիվանդի, մենք արդեն պարզել ենք վերը**):

Քսաներորդ գլուխը ևս ունի երկարաշունչ մի վերնագիր՝ «Յաղագս թե զինչ է ևս

⁵⁹ Նույն տեղում:

⁶⁰ Աղ. Երիցեանց, Թոնդրակեցի հայր մեր օրերում, էջ 109:

⁶¹ Payne E.A., The anabaptists on the 16-century and their influence in the modern world, London, 1949, p. 24.

⁶² Ерицов А., О секте тондракских армян, стр. 114-115.

⁶³ «Բանալի», էջ 27-28:

պարտ ընտրելոյն խօսիլ կամ ասել տայ նոցա: Այս ինչ դաւանութիւն ևս պարտ է ընտրելոյն տայ նոցա այսպէս»⁶⁴: Այստեղ չէրեցն աղանդավորական հավատաքննութեան իսկական տեսարան է նկարագրում, որին պետք է ենթարկվեր մկրտութեան համար պատրաստ անձը (կամ անձինք): Վայ քահանան չի մոռանում «խրատ» տալ, թէ ում պետք է հավատալ և ում՝ ոչ. «Դարձեալ հաւատա՛յք դուք զքարեխօսութիւն տեսնն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և ո՛չ այլոց: Հաւատա՛յք դուք զուրբ առաքեալսն և զամենեսեան, որք են ընդհանրական կաթողիկէ եկեղեցի, և ո՛չ են լատինք, յոյնք կամ հայք...»⁶⁵: Հավատաքննութեանից հետո ընտրվածին հարկ էր ասել չէրեցի հնարած բարբաջանքը, որին ինքն աղոթք է անվանում: Նա չի զանում մի առ մի մեջ բերել այն բոլոր բարեմասնութիւնները, որոնք պետք է ունենան մկրտողն ու մկրտվողը:

Քսանմեկերորդ գլխում («Յաղագս մկրտելոցն, թէ որպէս պարտ է նոցա գալ առ ընտրեալն և մկրտիլ նմանէ»)՝⁶⁶ ներկայացված է աղանդավորական մկրտութեան «ծէպի» ընթացքն իր մանրամասներով՝ ընտրյալի և մկրտվողի (կամ մկրտվողների) դերերն ու «աղոթքները», սուրբգրային այն հատվածները, որոնք պետք է այս կամ այն արարողութեանից հետո կարդացվեն և այլն. «Արդ ասենք առ այս, և դուք լերուք հեզօրէն և ունկնդիր կանոնացս, թէ որպէս պարտ է գալ և դիմել առ ընտրեալն նորընծայն այն. քանզի հեզութեամբ և խոնարհութեամբ, որպէս տերն մեր Յիսուս Քրիստոս հեզութեամբ և խոնարհութեամբ կացեալ առ սուրբն Յոհաննէս Մկրտիչն: Այսպէս և նորաբոյս ծաղիկն այն այնպէս պարտ է գալ առ ընտրեալն»⁶⁷:

Մկրտութեանը «պատրաստ» ապաշխարած և «զոջացեալ» անձը պետք է ընտրյալին թախանձագին խնդրի իրեն ազատել «ի կապից սատանայից»: Չէրեցի կամ նրա ուսուցիչների հնարած «ծեսում» ապահովված է «հրապարակայնութիւնը». «Առ հրապարակս ասել պարտ է» կամ «Վկայութեամբ ժողովրդեան, զոր կան աստ» և այլն:

Ընդհանրապէս բողոքականութեանից սերված և հիդրայի գլխի պէս աճող բոլոր աղանդներին են հատուկ ցուցադրական (մենոնիտներ, հոգեգալստականներ) և ծպտյալ (պրիզուններ, մոլոկաններ, կրտադավաններ) հանրայնութիւնն ու շինծու ժողովրդավարական կամ ամբոխավարական հնարանքները: Մրանք իրենց զանգվածային կեղծ հավասարութեանն իբր հակադրում էին Ուղղադավան Եկեղեցու փակ, հիերարխիկ կառուցվածքին: Պատահական չէ, որ մկրտութեան հնարովի ծեսի ամեն փուլից հետո չէրեցն անընդհատ կրկնում է. «Վկայութեամբ ժողովրդեան» (կարծես ավանդական եկեղեցիներն այն կատարում էին գաղտնի կամ առանց վկաների): Սա ևս ճարպիկ ուրացողի հնարքներից մեկն է, որն իսկական թակարդ է մութ և մոլորյալ հոգիների համար:

Արդ ի՞նչ է անում «զոջացեալ» և «կատարեալ հաւատս ուսեալ» մկրտվողը և ի՞նչ է անում ու ասում ընտրյալը կամ մկրտողը: Սույն կարճամիտ չէրեցը, խճճվելով սուրբգրային տարբեր վկայութիւնների մեջ, փորձում է իբր վերականգնել մկրտութեան խորհրդի «նախնական» և «իսկական» ընթացքը՝ ընտրյալին (միայն ոչ քահանա-

⁶⁴ Նույն տեղում:

⁶⁵ Նույն տեղում, էջ 29:

⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 31:

⁶⁷ Նույն տեղում:

յին և հոգևոր դասի օծյալ որևէ ներկայացուցչին) վերագրելով Ս. Հովհաննես Մկրտչի «գործառույթները», իսկ մկրտվողին՝ դևերի բոլոր փորձությունները հաղթահարած (բնականաբար երեսուն տարին լրացած) Հիսուսի «դերը»: «Մկրտության» ողջ ընթացքը հար և նման է բողոքական մյուս աղանդների որդեգրած թատերականացված «ծեսին» և կարծես արտագրված կամ թարգմանված է դրանց արարողակարգից: Մասնա մի անգամ հաստատում է վերը մեր արտահայտած այն միտքը, որ չերեցի «ուսուցիչներին» պետք է փնտրել ոչ թե թոնդրակեցիների և առավել ևս պավլիկյանների՝ այլ եվրոպական ծագում ունեցող հոգևորսների շրջանում:

Այս գլխում ևս որպես «համեմունք»՝ չերեցր մատուցում է իր հորինաբան-ցնդաբան «աղոթքները»: Ահավասիկ, մի հատված այդ բարբաջանքից. «... զի մի՛ գուցե թե պիղծ հոգին մերձեցի՝ ի հաւատացեալս Միածնին Որդի Հօրն երկնաւորի...»⁶⁸ Նույն հիվանդոտ երևակայության և դիվամոլության արտահայտության նմուշներ են նաև մյուս «աղոթքները» չերեցի մատուցմամբ:

Հաջորդ՝ ԻԲ գլխում («Եւ յաղագս խրատոյ ձեռնադրութեան»)՝⁶⁹ աղանդապետը պարզաբանում է, թե ինչպե՛ս պետք է ընտրել և ձեռնադրել ընտրյալին: Բնական է, որ խոսքը գնում է աղանդավորական համայնքի ղեկավարի (որոշ աղանդավորական հոսանքներում՝ պրեսբիտերների) ձեռնադրման կարգի մասին: Այստեղ, ինչպես և նախորդ դեպքում, չերեցր երկար-բարակ ճամարտակում է ընտրյալ առաջնորդին ներկայացվող պարտադիր պահանջների, նրա բարոյական բարձր կերպարի, մտավոր և ընդհանրապես հոգևոր առաքիլությունների վերաբերյալ («Ժուժկալութիւն, համբերութիւն, աղքատասիրութիւն, բարեգործութիւն և այլն»)՝ իր խոսքը տեղի թե անտեղի «ամրապնդելով» Ավետարանից մեջբերումներով, որոնցից շատերը ուղղակի կրկնաբանության և էկլեկտիկ կոմպիլյացիայի են վերածում:

Այս երկարաշունչ և ճապաղ շարադրանքից եթե դուրս հանենք Ավետարանից հղումները, ապա կմնան նախորդ գլուխներում արդեն մի քանի անգամ ասված «ճշմարտությունները»: Բայց չերեցի երկարաշունչ հորդորների նպատակն ու մտահանգման նշանակետն այլ է. դա ի վերուստ տրված իշխանության խնդիրն է, որը մեկն է ու միակը: Նա պետք է անպայման փորձի աղանդավորական կեղծ հավասարարության իր սկզբունքը քարոզել՝ ժխտելով հոգևոր դասերը և դրանց անհրաժեշտությունը. «Դարձեալ եկեսցուք՝ ի կարգս խրատոյն, գոր նախ ասացաւ թե պարտ է անարատ լինել առն այնորիկ (*իմա՝ ընտրյալը-Հովնան արեղա*) յամենայն կողմանց, և ապա տալ նմա զիշխանութիւն քահանայութեան, եպիսկոպոսութեան, վարդապետութեան, առաքելութեան, առաջնորդութեան և ընտրելութեան. որ սոքա ամենեքեան մի և նոյն գործ են և ո՛չ են սոքայ մեծ կամ փոքր՝ ի վերայ միմեանց, այլ են հարթ հաւասար, որպէս և բարեխօսն մեր Յիսուս պատուիրեաց սրբազան ընտրելոցն»⁷⁰: Այստեղից էլ բխում է չերեցի «թեզը» թողության մեկ աղբյուրի մասին, որը ինչպես և իշխանությունը և Մուրբ Հոգին մեկն է և ոչ բազում: Այս պարագայում արդեն սույն աճպարարին «օգնության» ձեռք են մեկնում նույնիսկ իր կողմից «դիւաց, սատանայեաց որջ» անվանվող եկեղեցիները. «Արդ այսպէս եթէ լատինք, եթէ յոյնք և եթէ

⁶⁸ Նույն տեղում, էջ 36:

⁶⁹ Նույն տեղում, էջ 37:

⁷⁰ Նույն տեղում, էջ 42:

զիայքս ի ժամ արձակմանս իւրեանց ասեն. եթէ կաթողիկոսք և եթէ եպիսկոպոսք, եթէ վարդապետք և եթէ քահանայքն նոցա ասէ. ըստ ժամանակի, և ևս կարգիս քահանայական իշխանութեամբ արձակեմ զքեզ յամենայն մասնակցութենէ մեղաց, և այլն: Տեսա՛յք սիրելիք մեր, զի նոքա ևս վկայեն զմի լինելն իշխանութեան և ո՛չ մեծ կամ փոքր...»⁷¹:

Ի վերջո ե՞րբ է պատրաստ ընտրյալը, որն անցել էր չերեցի նկարագրած ձեռնադրության ողջ ընթացքը, անցնել առաջնորդի իր պարտականությունների կատարմանը. «Եթէ սրբութեամբ Խ /40/ օր ընթեռնու զՍուրբ Աւետարանն և կտակարան նոր ընտրեալն իսկապէս *առնու զՀոգին Սուրբ (ընդգծումը մերն է- Հովնան արեղա)*»⁷²: Ուրեմն ընտրյալ կոչեցյալի վրա, որը նույն աղանդապետն է, Սուրբ Հոգին է իջել և նա միայն ունի իրավունք Տիրոջ անունից թողութիւն տալու, չնայած մի քանի գլուխ վերը նույն չերեցը պնդում է, թէ միայն Տերը մեր ունի իրավունքն այդ: Սա ևս մեկ ապացույց է չերեցի արտահայտած «մտքերի» անտրամաբանական, անհետևողական ընթացքի և նրա տգիտության:

Քսաներեքերորդ գլխում չերեցը խոստանում է «լուծումներ և մեկնություններ» տալ Հիսուս Քրիստոսի «հարկաւոր բանից»: Իսկ որո՞նք են այդ «հարկաւոր բանքս», որոնց մասին կուզեր խոսել իր ընթերցողների հետ և «խրատել» նրանց պիղծ աղանդապետը:

Առաջինը Աստվածամոր անարատ հղության և կուսության հարցի «պարզաբանումն» է, որը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բառախառնի և բառիմաստի համատեքստից անջատում և սեփական պիղծ մտքերի հիմնավորում՝ իբր Ավետարանիչների գործերից բերվող օրինակներով: Բերենք սրանցից մի քանիսը. «Վասն այսորիկ սուրբ աւետարանիչք և սրբազան առաքեալքն, նա ևս տերն մեր Յիսուս Քրիստոս նախ քան զծնունդն Մարիամու կոյս ասեն և յետ ծննդեանն կին կոչեն, զկուսութիւն նորա ի բաց բառնան»,⁷³ կամ «Այսպէս՝ նախ քան զծնանիլն Մարիամու զնորաստեղծն Աղամ՝ Գաբրիէլ հրեշտակապետն կոյս ասէ և ողջունէ զնա, բայց յետ ծննդեն նոյն հրեշտակն ո՛չ կոյս ասէ»⁷⁴: Կարծում ենք՝ հարկ չկա ապացուցելու, որ «նորոյս մարգարեի» մտքերի ստահողությունը և մեկնաբանություններն այստեղ ավելորդ են:

Երկրորդը Աստծո կողմից Աղամի և Հիսուս Քրիստոսի «ստեղծման» միջև զուգահեռների փնտրումն է, որի նպատակը պարզից էլ պարզ է: Դա Հիսուս Քրիստոսի երկու բնության կամ մարդեղենության մասին Քաղկեդոնում առաջ քաշված «թեզի» ապացուցումն է. «... թէ մարդով եղև մահ և մարդով յարութիւն»: Այստեղ չերեցը Պողոս առաքյալի խոսքերից հարություն բառից հետո պոկել է կամ միտումնավոր չի մեջբերել «մեռելոց» բառը՝ եղծելով նախասկիզբ միտքը, որն հնչում է այսպես. «Բայց արդ, մեռելներից հարություն է առել Քրիստոս՝ ննջեցյալների առաջին պտուղը. քանզի մի մարդով մահ եղավ և մի մարդով *մեռելների (ընդգծումը մերն է-Հովնան արեղա)* հարություն: Ինչպես Աղամով բոլորը մեռնում են, նույնպես և քրիստոսով ամենքը պիտի կենդանան» (Կորնթ. Ա, գլ ԺԵ, 20, 21, 22):

⁷¹ Նույն տեղում, էջ 43:

⁷² Նույն տեղում, էջ 47, լուսանցքի ընդմիջարկում:

⁷³ Նույն տեղում, էջ 51:

⁷⁴ Նույն տեղում, էջ 52:

Երրորդը սրբերի և սրբագործված առարկաների մերժումն է. «Յաղագս բարեխօսութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և ո՛չ այլ սրբոց կամ մեռելոց և կամ քարից և փայտից և պատկերաց. գոր ոմանք ուրացեալ են զպատուական միջնորդութիւն և բարեխօսութիւն սիրելի Որդոյն Աստուծոյ, և հետևեալ են մեռելոց և մանաւանդ պատկերաց, քարից, փայտից, ջրոց, ծառոց, աղբերաց և այլ ամենայն յունայն իրաց, որպէս ասեն և երկիր պագանեն, զխունկս և զմոմս ընծայեն և զգոհս մատուցանեն, որք սոքա ամենքեան հակառակ աստուածութեան»⁷⁵:

Չորրորդն իր «նորաբոյս հավատացելաներին» «յաւելորդ բանից» հեռու պահելն ու «ճշմարտության» խրատը հասցնելն է: Այստեղ չերեցը դիմում է նոր հնարքի՝ բանավեճի է կանչում «ուրացյալներին» և Տիրոջ ճշմարտությունը եղծողներին. «Դարձեալ հարցանեմ՝ ձեզ ուրացող փափիցդ և հետևողացդ ձերոց, թէ դուք որք զերեխայսն որք՝ ի յարգանդ մարցն իւրեանց պէս պէս հնարիք. որք ո՛չ ևս են եկեալ յաշխարհ. և կամ ծնեալ են մեռեալ. զոմանս՝ ի յորովայնս մկրտէք և զոմանս՝ ի մեռելութեան թեական մկրտէք, որք են սոքա ամեննին դիւական և ո՛չ աստուածական... Ուստի յայտ է՝ ի ձերոց գործոց, գոր երբեմն բռնադատիք՝ ի ճշմարտութենէ ճշմարիտն խօսիք ասելով. մի՛ ոք երեխայից և մի՛ ոք ի թերահաւատից և մի՛ ոք յանապաշխարողաց և յանմաքրից. չէ արժան մերձենալ ի սուրբ աստուածային խորհուրդս... Եւ դարձեալ հարցանեմ ձեզ կարգազուրկացդ, թէ յերեխայն այն որ կայ առ ձեզ յորու/մ ժամու խնդրեաց, կամ յորու/մ տեղի աղաչեաց ի սուտ վկայէ անտի. թէ ես ի քեն խնդրեմ զհաւատ, զոյս, զսէր և զայլ ամենայն բարեգործութիւնս ի սուտ վկայէ անտի: Զի եթէ երեխայն ի յաւանակէ ամտի խնդրէ, ապա ընդէ/ր ի ձենջ կարգազուրկացդ ո՛չ խնդրէ»⁷⁶: Եվ այստեղ նորից չերեցը պետք է «լուսավորի» իր «նագելի զավակներին» և բերի Հիսուսի արեգակի պէս ճշմարիտ խոսքն ընդդէմ «ուրացողների դիվական ստի»:

Վերջինը վայ քահանան «Խրատ Քրիստոնեական» է մատուցելու, որպէսզի նախապատրաստի իր հետևորդներին իր կամ իր ուսուցիչների հնարած Կատեխիզիսի ընթերցմանը. «Եթէ ոք կամի, որդեակք իմ, զուղղափառ դաւանութիւն ստանալ, նախ նոցա պարտ է լիակատար զհարկաւոր հարցմունս և զդաւանութիւնս ուսանիլ»⁷⁷:

Քսանչորս և քսանհինգերորդ գլուխներն ամբողջովին ընդգրկում են «Կատեխիզիսը» և համապատասխանաբար ունեն հետևյալ վերնագրերը՝ «Յաղագս քրիստոնեականի վարդապետութեան» և «Յաղագս միոյ դատաստանի և ոչ երկու»։ Սրանք իրենցից ներկայացնում են չերեցի կեղծ վարդապետության համառոտ շարադրանքը: Հարց ու պատասխանի սկզբում չերեցը փորձում է ձևակերպել, թէ ի՞նչ ասել է քրիստոնյա, ապա թվարկում է Հիսուսի պատվիրաններն իր սեփական մեկնությամբ. «Հարց. Քանի՞ են պատուիրանք տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Պատասխան. Թէ այսքան են. նախ յուսումն, երկրորդ ապաշխարութիւն, երրորդ հաւատ, չորրորդ մկրտութիւն, հինգերորդ հաղորդութիւն, և վեցերորդ սէր, որ է գլուխ ամենեցուն»⁷⁸:

Այնուհետև հատուկ երևակվում են «Բանալու» հեղինակի *աղոպսիոնիստական*

⁷⁵ Նույն տեղում, էջ 53-54:

⁷⁶ Նույն տեղում, էջ 55-56:

⁷⁷ Նույն տեղում, էջ 56:

⁷⁸ Նույն տեղում, էջ 56-57:

հայացքները Հիսուսի աստվածեղության վերաբերյալ: Հակառակ ուղղափառ աստվածաբանության՝ աղանդապետը չի հավատում, որ Քրիստոս Աստված և Հայր Աստծուն հավասար ծնված լինի. ըստ նրա՝ մարդ (բայց առանց մեղքի) ծնված Հիսուսը՝ Քրիստոս է դարձել Հովհաննես Մկրտչի կողմից մկրտվելուց հետո միայն: Այստեղից էլ բխում են չերեցի հետագա եզրահանգումներն ու երեխաների մկրտության խորհրդի ժխտումը. «Հարց. Արդ և նոքա որք գերեխայսն մկրտեն մկրտութիւնն նոցա ճշմարիտ է և թէ ունայն: Պատասխան. Թէ են ունայն և խաբէութիւն, քանզի երեխայքն ոչ ունին զապաշխարութիւն, ոչ ունին զուսումն և ոչ ունին զհաւատս սուրբ, վասն այնորիք ո՛չ է ճշմարիտ մկրտութիւն նոցա և ո՛չ փրկութիւն»⁷⁹: Շարունակելով իր միտքը՝ չերեցը ճամարտակում է նախասկզբնական ու ներգործական մեղքերի մասին և ինչպես նախորդ գլուխներում, մեկնաբանություններ է անում՝ վկայակոչելով Սուրբ Ավետարանը:

Հարցերի մյուս շարքը չերեցն այսպես է ձևակերպում. «Հարց. Քանի՞ ք էին որդեակիմ, որք պահեցին զքառասուն տիւս և զքառասուն գիշերս, մինչև ցՔրիստոս Որդի Աստուծոյ. Պատասխան. Չորք էին պահողք. այսինքն Ենովք և Եղիայ, որք պահելով յերկինս վերացան, ... Աբրահամ, որ ընկալաւ զաւետիսն Սահակայ . . և մեծն Մովսէս պահելով էառ զտասաբանեայ պատուիրանս»⁸⁰: Իսկ այն հարցին, թե ինչո՞ւ Հայր Աստված հիշյալներից որևէ մեկին «ո՛չ արար թագաւոր և գլուխ ամենեցուն», պատասխանում է հետևյալ կերպ. «Թէպէտ նոքա պահեցին, բայց ոչ էին... **(այստեղ բնագրում մեկ բառ է եղծված, սակայն շարադրանքի տրամաբանությունից երևում է, որ պետք է լիներ անմեղ- Հովնան արեղա)** որպէս գտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս: Այլ նոքա հղացեալ եղեն ըսկզբնական մեղօք, նոքա ունէին զմեղս ըսկզբնական և ներգործական...»⁸¹: Սա ևս մի վկայություն բողոքական ադոպսիոնզմի, որի արմատները անշուշտ գնում են դեպի կաթարոս արքիզոյականներն ու հատուկ են անաբապտիզմի վարդապետությանը:

Աղանդապետի չարափառության զագաթնակետը, մեր կարծիքով, «Կատեխիզիսի» հարցերի խմբի այն շարքում է, որտեղ թվարկվում են փրկության ուղիները. «Հարց. Քանի՞ են բանք տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ զմարդս փրկէ: Պատասխան. Թէ չորք են որ մարդս փրկէ: Նախ՝ ապաշխարութիւն, երկրորդ՝ ուղիղ դաւանութիւն, երրորդ՝ սուրբ մկրտութիւն և չորրորդ՝ սուրբ պատուական մարմին և արիւն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»⁸²: Հաջորդ հարցն արդեն պարզեցնում է չերեցի բուն դիվային նպատակը, այն է ժխտել Ուղղափառ Եկեղեցու աստվածաբանության հետևյալ հիմնասյունները՝ դրոշմը, քահանայության կարգը, վերջին օծումն ու պսակը: «Ապա դրոշմ, կարգ քահանայութեան, վերջին օծում և պսակն ոչ են փրկութիւն հոգւոց մերոց. այլ են անհարկ և ոչ հարկաւորք: Որպէս գուրբ եկեղեցին Քրիստոսի ասէ. եթէ որ ամուսնացուցանէ զկոյսն իւր բարուք առնէ, և եթէ որք ոչ ամուսնացուցանէ լաւ ևս առնեն: Այսպէս իմա՛յ զդրոշմն, զկարգ քահանայութեան և զվերջին օծում,

⁷⁹ Նույն տեղում, էջ 57:

⁸⁰ Նույն տեղում, էջ 58:

⁸¹ Նույն տեղում:

⁸² Նույն տեղում, էջ 59:

որք ո՛չ են հարկաւորք և դուռն փրկութեան»⁸³: Հարկ է նշել, որ Ֆ. Կոնիբերի կողմից հրատարակված «Բանալու» տարբերակում այս հատվածը գնում է հարցի տակ, սակայն ձեռագրում հարցը ջնջված է և սա անշուշտ պատասխան է⁸⁴:

Մեկ անգամ ևս անդրադառնալով Հիսուսի մարդեղենության իր պիղծ գաղափարին՝ չերեցը հետևյալ միտքն է զարգացնում, թե ինչո՞ւ «Աստուածն ամենայնի գնոր Ադամ սիրելին իւր քանի՞ քանի համար աշխարհս առաքեաց: Պատասխան. Չորս հարկաւոր իրաց. այսինքն նախ՝ վասն ըսկզբնական մեղաց պատճառի, երկրորդ՝ վասն ներգործական մեղաց, երրորդ՝ վասն միջնորդութեան, հաշտութեան և բարեխօսութեան, զոր այժմ է. չորրորդ՝ վասն կատարածի աշխարհի առաքել զմիածին որդին իւր հայրն ամենակալ և դատել տայ զկենդանիս և զմեռեալս»⁸⁵:

Չերեցն այնուհետև չափազանց հավակնոտ կարծիքներ է ներկայացնում հանդեպ սրբոց և ժխտում հավատացյալների համար նրանց բարեխոսություն ստանալու անհրաժեշտությունը: Նա մերժում է Սուրբ Պատարագի խորհուրդը և իրեն հատուկ մուլագարությամբ խոսում այս առթիվ: Իսկ ի՞նչն է պատճառը, որ չի կարելի ստանալ կամ ունենալ սրբերի բարեխոսությունը, ինչու նրանք չունեն փրկություն և ապաշխարություն պարզևելու գործություն: Այս հարցերին «Բանալու» հեղինակն ունի իր պատասխանը. «Թէ ո՛չ է արժան և հարկ բարեխօսութիւնս նոցա ունիմք. **քանզի նոքա կարօտ են վասն կենդանաց բարեխօսութեան և ո՛չ կենդանիք նոցա (ընդգծումը մերն է -Հովնան արեղա)** որպէս յայտ է՝ ի խորհրդարանս հերետիկոսաց և հերձուածողաց, զոր՝ ի ժամ պատարագի ասեն անդ զուղիղ, թէ քահանայք, թէ սարկաւագունք, եթէ դպիրքն, այսինքն Առաքելոց, սրբոց, մարգարէից, վարդապետաց, մարտիրոսաց, հայրապետաց, ճգնաւորաց, կուսանաց, միանձաց և ամենայն սրբոց եղիցի յիշատակ՝ ի սուրբ պատարագս աղաչեմք...»⁸⁶: Այս պարագայում ևս չերեցը դիմում է իր նախասիրած հնարքին՝ Ավետարանից մեջբերելով որևէ նախադասություն՝ պոկում է այն հիմնական մտքից և իր «նազելի աշակերտներին» մատուցում որպէս սուրբգրային ճշմարտություն: Այստեղ, օրինակ, անհարկի մեջբերված է փարավունի կողմից Հովսեփի բանտարկվելու հանգամանքը և նրա տեսիլքը, որը ոչ մի առնչություն չունի սրբոց բարեխոսությունն ունենալու կամ էլ Աստծու արքայությանն արժանանալու հետ:

Սա ևս մեր խոսքի ապացույցներից է, որ «Բանալու» ամբողջ շարադրանքը վայրիվերո մի բարբաջանք է, որում միաեղանակված են մինչ այդ գոյություն ունեցած աղանդների «ուսմունքներից» հատվածներ: «Բանալու» հեղինակի նպատակը ոչ այնքան «սեփական ուսմունքը» քարոզելն է, որքան Ուղղափառ Եկեղեցու աստվածաբանության հերքումը: Եթե առաջին խնդիրն իրագործելիս չերեցը չի ցուցաբերում ո՛չ կուռ

⁸³ Նույն տեղում:

⁸⁴ Այսպիսի վրիպումներ օբսկորդյան հրատարակության մեջ շատ կան և Մաշտոցի անվան Մատենադարանի գրադարանում պահվող օրինակի լուսանցքներում, որն ի դեպ պատկանել է Ֆ. Կոնիբերին Ս. Էջմիածնում օժանդակած Կ. Տեր-Մկրտչյանին, կան բազմաթիվ նշումներ: Վրիպումները նկատել է նաև նշանավոր ֆրանսիացի հայագետ Անտուան Մեյեն Կոնիբերի երկասիրությանը նվիրված իր գրախոսական հոդվածում:

⁸⁵ «Բանալի ճշմարտութեան», էջ 59:

⁸⁶ Նույն տեղում, էջ 59-60:

տրամաբանություն, ո՛չ ինչ-որ նորահայտ միտք կամ գաղափար, որոնք գոնե հայտնի չէին մինչ իր հայտնվելը աղանդավորական «ճակատում», ապա երկրորդ դեպքում նա չափազանց հետևողական է, քանզի խնդիր ունի քայքայել, պատակտել ու նսեմացնել կոնկրետ ու շոշափելի մի կառույց՝ Ուղղափառ Եկեղեցին՝ հանձին Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու:

Վերն արդեն նշել ենք, որ Չերեցը, մեղմ ասած, չէր փայլում լայն մտահորիզոնով, աստվածաբանական կրթությամբ ու գիտելիքներով, և նրա հեղինակած թղթոնը պարունակում է բազում տարրական սխալներ: «Բանալիում» առկա են կրկնաբանություններ, որոնք տեղի-անտեղի մեջբերումների տպավորություն են թողնում միայն: Իրեն երևակայելով քրիստոնյա վարդապետության գիտակ և ուսուցիչ՝ սույն ախթարման տգիտության և անտեղյակության բազմաթիվ օրինակներ է մատուցում՝ համեմելով դրանք երկար-բարակ, անտեղի ու անիմաստ մեկնություններով: Ինչպես և բողոքականությունից ծնված բազմաթիվ աղանդավորները, սա ևս մոլագարին հատուկ համառությամբ անընդհատ կրկնում է միևնույն միտքը՝ վերադառնալով ի շրջանս յուր: Խոսքը հատկապես վերաբերվում է մկրտության խորհրդին, որի սեփական մեկնությունը կարմիր թելի նման անընդհատ անցնում է թե՛ «Բանալու» ողջ տեքստում և թե՛ չերեցի կոնկրետ աղանդավորական գործունեության միջով: Ակնհայտ է, որ չերեցը ոչ միայն անընդհատ կապկում է երեխաներին մկրտելու իբր պիղծ վարմունքը, այլև գործով իրականացնում է «նախասկիզբ և ներգործական մեղք ունեցող հասուն մարդկանց» մկրտելու իր դիվային գաղափարը: Արախվիլեցի աղանդավորների ցուցմունքներից պարզվում է, որ նույնիսկ չերեցի սատակելուց հետո էլ, աղանդի անդամները միմյանց մկրտել են իրենց «ուսուցչի» հաստատած «ծեսով»⁸⁷:

«Կատեխիզիսի» երկրորդ մասն ընդգրկում է ԻԵ գլուխը և վերնագրված է. «Յաղագս միոյ դատաստանի և ոչ երկու»: Այստեղ «Բանալու» հեղինակը դատողություններ է անում առանձին և ընդհանրական կամ երկու դատաստանի, թե մեկի գոյության ճշմարտացիության շուրջ: Մեղադրում է Կաթոլիկ Եկեղեցուն նախակգրնական Եկեղեցու ուսմունքից շեղվելու և քավարանի գոյության անհրաժեշտությունը ընդունելու մեջ և այլն: Մակայն դատողությունների թիրախը լրիվ այլ է: Գիտե՞ր արդյոք մարդ ծնված Հիսուսը դատաստանի օրը, թե ոչ. «Պատասխան. Ձի Հայրն Երկնաւոր, Աստուած ճշմարիտ, ո՛չ յայտնեաց զօրն այն Որդւոյն Իւրում սիրելոյ, որպէս և ասէ վասն կատարածի թէ ո՛չ ոք գիտէ, ո՛չ հրեշտակք յերկինս և ո՛չ Որդի, բայց միայն Հայր. այլ ևս ասէ Ես յանձնէ Իմմէ ո՛չ խօսիմ, այլ զոր ինչ պատուեր ետ Ինձ Հայր Իմ զայն խօսիմ: Տեսե՛ր նազելի իմ թէ Քրիստոս Որդին Աստուծոյ յանձնէ Իւրմէ ոչ ինչ կարեր ասել, եթէ ոչ Հայր Նորա յայտներ Նմա»:

«Կատեխիզիսի» վերջին հարցն ու պատասխանը ևս վերաբերվում են առանձնական դատաստանին և քավարանին. «Հարց... զիա՞րդ ոմանք ուրացողք ասեն հակառակ ընդդէմ ճշմարտութեան Որդւոյն Աստուծոյ թէ գոյ առանձնական դատաստան և քավարան վասն մեղաւորաց: Պատասխան. Ձի նախ ասացի քեզ թէ նոքա են ժառանգ հօրն խաբէութեան, զոր հոգովն նոյն չարին միշտ և հանապազ զուտ օրէնս և զուտ պատուիրանս կարգեն: Տե՛ս սիրելի իմ *զվարժապետն նոցա, որ կերպարանեցաւ ի*

⁸⁷ Աղ. Երցեանց, Թննդակեցի հայք..., էջ109-110:

կերպ կրօնաւորի և քարոզէր նոցա զտանջանս դժոխաց, առ ի որսալ զհոգիս նոցա (ընդօժումը մերն է-Հովնան արեղա)»:

«Կատեխիզիսից» հետո վերջին՝ ԻԶ գլխում, որ վերնագրված է՝ «Յաղագս սրբագործութեան մարմնոյ և արեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի բարեխօսին», «Բանալու» հեղինակը փորձում է մեկնել հաղորդության խորհուրդը («Մեկնութիւն սրբոյ խորհրդոյ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի») և դատափետում է կաթոլիկներին ջրով հաղորդվելու համար. «... գիտէր միջնորդ և բարեխօսն մեր Յիսուս Քրիստոս, թէ **գալոց են սուտ փափք և փոխարկելոց են ըստ կամաց իւրեանց (ընդօժումը մերն է-Հովնան արեղա)**, որք լոկ հացի խափեն զամենեսեան և առնեն զայն մարմին և արինն իւրեանց, և ո՛չ թէ քրիստոսի, վասն այսորիկ և տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ասէ. Այս է մարմին Իմ: Նա ևս զայս կամի ասել թէ ով որ զջուր ինչ, զլոկ հաց ինչ և կամ զթացեալ պատահ ինչ առնէ և բաշխէ խաբեութեամբ զմիամիտ ժողովուրդսն, նոցա է մարմին և արին և ո՛չ Քրիստոսի»⁸⁸:

«Բանալի ճշմարտութեան» ավարտվում է Հիշատակարանով, որից բազմաթիվ թերթեր են բացակայում: Այստեղ նորից են երևակվում ինքնասիրահար հեղինակի մեծամիտ նկրտումները, քանզի ինքը Սուրբ Հոգուց ստացած իր «շնորքը» չէր կարող թաքցնել և չմատուցել որպես ճշմարիտ մեկնություն Տիրոջ խոսքի: Բոլոր ժամանակների ու ազգերի աղանդավորներին հատուկ մտածելակերպ է սա, որը վառ ապացույցն է հեղինակի անհավասարակշիռ և խեղված հոգեկերտվածք ունեցող անձնավորություն լինելու:

Ամփոփելով փաստենք, որ «Բանալու» քննությունը ցույց է տալիս, որ ով էլ լինի սույն թղթոնի հեղինակը՝ Հովհաննես չերեցը, թե մեկ ուրիշը, գործ ունենք էկլեկտիկ, կցմցված մի տեքստի հետ, որտեղ դատողություններ կան քրիստոնեական վարդապետության տարբեր բնագավառների մասին: Դատողություններ, որոնցում նորություն կամ ինչ-որ այլ, մինչ այդ ոչ հայտնի տեսություններ չկան, որոնք այս կամ այն ժամանակաշրջանում կամ էլ այս ու այն աղանդավորական շարժման մեջ չեն արձարծվել: Դեռևս իր ժամանակին ֆրանսիացի մեծ հայագետ Անտուան Մեյեն էր նկատել, որ «Բանալու» հրատարակիչ Ֆ. Կոնիբերը չափազանց շատ էր ոգևորվել դրանում առաջ քաշված գաղափարներով, որոնք նորություն չէին պարունակում և կապ չունեին թոնդրակյանների և առավել ևս պավլիկյանների հետ⁸⁹:

⁸⁸ «Բանալի ճշմարտութեան», էջ 64:

⁸⁹ Անտուան Մեյեն, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 1978, էջ 571-572: